Ion Budai-Deleanu.
Recitirea manuscriselor

Personaj enigmatic, nu doar printr-o biografie excentrică, dar şi prin modul de a ni-l reprezenta numai prin intermediul unor portrete imaginare, I. Budai-Deleanu pare să-şi fi creat, involuntar, o cochilie protectoare care să nu poată fi deschisă decât de cei iniţiaţi. Principala sa scriere literară, *Ţiganiada*, s-a aflat în contratimp cu epoca în care a fost creată pentru simplul motiv că a rămas necunoscută mai multor generaţii. Dacă nu s-ar fi produs o atare desincronizare privind difuzarea şi receptarea acestui „product nou", cum şi-o defineşte autorul în *Epistolie închinătoare*, însăşi evoluţia literaturii române ar fi avut, poate, un alt parcurs. Şansa de a descoperi „poema eneică" ce zăcea uitată în scrinul urmaşilor poetului de la Lwów i s-a oferit lui Gheorghe Asachi, care o va semnala, la un deceniu după moartea scriitorului, în „Albina românească", din 20 februarie 1830, ca pe o „comoară" ce va schimba gustul publicului. Chiar dacă va începe, încă din acei ani, demersurile pentru a intra în posesia lor, abia în 1868 manuscrisele lui Ion Budai-Deleanu vor fi achiziţionate, cu 400 de galbeni, de la nepotul său, Tytus Lewandowski, şi depuse, tot de Asachi, la Biblioteca Centrală din Bucureşti, de unde vor trece, apoi, la Muzeul de Antichităţi, iar în 1903, la Biblioteca Academiei. Abia de acum, după ieşirea din acest labirint aproape imposibil, opera avea să-şi reinventeze propria posteritate.

O incursiune în istoria textului şi a editării sale poate să furnizeze amănunte relevante cititorului actual. Se ştie că epopeea *Ţiganiada* s-a transmis în două versiuni manuscrise autografe: varianta A, păstrată în ms. rom. 2634 BAR, şi varianta B, conservată în ms. rom. 2429 BAR. Chestiunea datării şi a raporturilor cronologice dintre cele două variante

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

comportă o analiză succintă. Elementele care au fost luate mai întâi în discuție aparțin scriitorului însuși, care își fixează câteva repere: pentru varianta B, anul 1800, inclus în genericul manuscrisului, și data exactă de 18 martie („marț") 1812, la sfârșitul *Epistoliei închinătoare*. Pe lângă acestea, la începutul *Epistoliei*, sunt rememorați cei „treizăci" de ani de când fusese silit a se „înstrăina" din țara sa. Un calcul simplu ne plasează în jurul anului 1782, în ultima parte a studiilor vieneze, ceea ce ne îndeamnă să privim cu circumspecție aceste estimări, aflate, oricum, sub semnul unui anumit ezoterism insinuat din înșiruirea țărilor prin care a „trăpădat", ca și prin localizarea finală, aproape iluzorie: „La piramidă. În Eghipet". Aceeași perioadă a exilului este redusă în pasajul corespunzător din *Epistolia* variantei A doar la doisprezece ani, ceea ce ar coincide, luând ca punct de referință anul 1800, cu începutul episodului său galițian.

Primele concluzii care s-au desprins de aici, avansate mai întâi de G. Bogdan-Duică, într-un studiu comparatist mai întins, au condus la ipoteza elaborării primei redacții între anii 1789 și 1800, „fără să putem preciza deaproape data"[140]. Perioada va fi ajustată puțin de Gh. Cardaș, în introducerea la ediția sa din 1925, care opina că scrierea versiunii A a fost începută pe la 1792–1795 și terminată cam pe la 1800. Un alt element de cronologie este invocat tot de Bogdan-Duică[141], care găsește în strofa 30 din cântecul X al variantei a doua indicii că ar fi fost scrisă în timpul Convenției Naționale din Franța, mai exact, susține profesorul clujean, între 20 septembrie și 26 octombrie 1795: *Acolo să văzură adunate / Mințile cele întii și de frunte / Alcătuind o noao cetate / Ca ș-acum în Paris cei din munte. / De socoteli nalte ș-învățate / Să minunară neamurile toate*. „Cei din munte" („ceux de la montagne") i-ar viza, fără îndoială, pe jacobinii ce ocupau locurile de sus din incintă. Nota lui M(itru) P(erea) din

[140] G. Bogdan Duică, *Despre „Țiganiada" lui Budai-Deleanu*, în CVL, XXXV, nr. 6, 1 iunie 1901, p. 495.

[141] Idem, *Ioan Budai-Deleanu. Câteva precizări*, în „Propilee literare", III, 1928, nr. 2–3, p. 3.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

subsol mai aduce o precizare esențială: „ca şi pe vremea răvoluțiii franțozeşti în Paris", iar celălalt comentator infrapaginal, Criticos, împrăştie orice dubiu: „Dintr-acest loc să ştie că autoriu cărții au scris pe acea vreme". Ideea este reiterată şi în introducerea la ediția postumă a lui Virgil Oniț a *Țiganiadei*, apărută în 1930 la Sibiu. Desigur, conexiunile istorico-temporale ale lui Bogdan-Duică nu sunt suficiente pentru a delimita atât de strict cronologia scrierii poemului. La fel de bine, perioada elaborării acestuia s-ar putea raporta la guvernarea Convenției montagnarde dintre 2 iunie 1793 şi 27 iulie 1794. Dar acest pasaj din cântecul X pare să fi fost scris, mai degrabă, aşa cum credea D. Popovici[142], sub influența poemului epic al lui Giambatista Casti, *Gli animali parlanti*, apărut într-o ediție în trei volume, imprimată, concomitent, la Paris, Cremona şi Genova, în 1802, operă menționată, de altfel, şi în *Epistolia* din varianta B. O altă referință livrescă legată de datare apare în cadrul paragrafului despre Arghin din cântecul III al versiunii B, unde strofa 32 are următoarea adnotare a lui Erudițian: „Pentru această Ileană au povăstit şi un dascal din Avrig, în Ardeal, dar într-alt chip începe, nu precum să spune aici, şi cu vierşuri de obşte, nu cu totu bine legate". Trimiterea este foarte străvezie la scrierea lui Ioan Barac, *Istorie despre Arghir cel frumos şi despre Elena cea frumoasă şi pustiită crăiasă*, apărută la Sibiu, în 1801. O notă asemănătoare poate fi întâlnită şi în paragraful corespunzător din strofa 51 a cântecului X din varianta A: „Şi să află şi în stihuri proastă alcătuită şi tipărită". Fără a mai exista amănuntul privitor la „un dascal din Avrig", glosa respectivă permite să se extindă, totuşi, termenul *ad quem* al scrierii variantei A în jurul anului 1801.

O opinie singulară privind vechimea versiunilor manuscrise a emis Aron Densuşianu. Potrivit acestuia, varianta aşa-numită B ar fi mai veche decât cealaltă, fiind mai puțin

[142] D. Popovici, *Studii literare. I. Literatura română în Epoca „Luminilor"*, ediție îngrijită şi note de I. Em. Petrescu, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 495–496.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

„peptenată”, cu un număr mai mare de strofe, respectiv 1379, care, prin „prelucrarea, rotunjirea şi netezirea operei”, au fost reduse la 1078[143]. Argumentația sa nu a avut sorți de izbândă, impunându-se în mod irefutabil pledoaria lui Mihail Dragomirescu privind superioritatea versiunii B, care are „aparența unei noi redacțiuni mult mai artistică decât versiunea cunoscută”[144]. În prefața ediției sale, Gh. Cardaş va împărtăşi şi va consolida ideea că textul pe care l-a editat (B) se detaşează prin calitățile artistice mult mai pregnante, fiind început înainte de 1800, în paralel cu prima formă, dar finalizat mai târziu, pe la 1810–1813. Comentariile din subsolul epopeii au fost adăugate, susține Cardaş, după transcrierea textului de bază. În pofida faptului că majoritatea istoricilor literari aderaseră la acest punct de vedere, Perpessicius va relua chestiunea succesiunii variantelor şi a valorii lor literare, încercând să schimbe din nou ierarhizarea consacrată[145]. Pornind de la ideea episodismului, el apelează la o mărturisire a poetului, făcută în *Epistolia închinătoare* din varianta editată prima oară de Theodor Codrescu: „Cât priveşte istoria lui Becicherec, aceasta am vârât-o eu aici ca şi un episod, vrând prin aceasta să urmez lui Omir şi altor poeți de frunte care la poezia sa multe băga poveşti străine”. Altfel spus, poetul ar motiva astfel intercalarea ulterioară, într-un text încheiat deja, a episodului respectiv, şi nicidecum eliminarea lui dintr-o formă definitivă. Ideea intercalării pare să fi fost sugerată de poet şi într-o notă de la strofa 3 din cântecul al II-lea al variantei Codrescu.: „Acest feliu de istorii vârâte se numesc episoade”. În concluzie, criticul se raliază părerii lui Aron Densuşianu şi pledează pentru întâietatea aşa-numitei variante Cardaş (= B), din

[143] Aron Densuşianu, *Țiganiada şi Trei viteji*, în „Revista critică-literară”, IV, 1896, nr. 1, p. 21.

[144] Mihail Dragomirescu, *O nouă formă a „Țiganiadei”*, în „Viitorul”, nr. 4781, 15 februarie 1924, p. 1.

[145] Perpessicius, *Mențiuni critice*, seria a II-a, Bucureşti, Fundația pentru Literatură şi Artă „Regele Carol II”, 1934, p. 140–144; idem, *Opere*, 3, Bucureşti, Editura Minerva, 1971, p. 107–115.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

fuziunea căreia cu episodul Becicherec din *Trei viteji* s-a realizat apoi varianta „Buciumul" (= A), mai închegată, debarasată de acel „balast de filosofare prozaic", întâlnit în cea precedentă. Supoziția lui Perpessicius este tentantă, dar puțin convingătoare din perspectiva criticii textuale.

Cert este că din versiunea A au fost eliminate episoadele care făceau poemul prea stufos, ajungându-se astfel la versiunea definitivă B, superioară prin gradul de perfectare a textului, iar episodul consacrat lui Becicherec Iştoc a fost preluat într-un poem de sine stătător, *Trei viteji*, rămas neterminat. Deosebirile dintre cele două variante nu sunt numai de natură compoziţională, ci prezintă şi alte particularități de redactare, inversiuni şi substituiri textuale, permutări, strofe modificate sau eliminate, versuri diferite, înlocuiri de ordin onomastic, ceea ce îngreunează stabilirea unui raport de interdependență pe tot parcursul scrierii. Ambele variante cuprind două texte introductive (*Prolog* şi *Epistolie închinătoare*) şi câte douăsprezece cânturi, după modelul epopeilor antice şi premoderne. Sub aspect prozodic, sunt alcătuite din sextine decasilabice, cu rime penultime sau trohaice. Coexistă rimele paroxitone (feminine) cu cele oxitone (masculine), ceea ce provoacă, în cazul din urmă, apariția unui decasilab catalectic, redus de la zece la nouă silabe.

Varianta A este la fel de bine structurată sub raportul construcției, însă de o întindere mai mică. Cântecele au între 77 şi 93 de strofe, doar ultimele două cu puțin peste 100 de strofe, ceea ce în varianta B va deveni aproape o regulă. În B, cel mai scurt cântec, al V-lea, are 93 de strofe, al VI-lea are 99 de strofe, iar restul depăşesc 100, cel mai lung, al IX-lea, cuprinzând 134 de strofe. Unele episoade sunt mai puțin dezvoltate în A, în timp ce altele sunt absente cu totul, cum ar fi cel al morții lui Parpangel şi al călătoriei lui în iad şi în rai sau cel privind formele de guvernământ. Notele de subsol sunt mai puțin numeroase, nesemnate, iar în ultimul cântec lipsesc. În schimb, nuanțele parodice şi ludice ale acestui insolit aparat critic, aşa cum apar în varianta B, lasă locul unui ton mai sobru, degajat din adnotări cu caracter

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

pronunţat explicativ, etimologic sau enciclopedic. O adevărată meditaţie, nelipsită totuşi de maliţie, îi stârneşte expresia „hârtie mult răbdătoare", din primul vers al strofei 5 din cântecul I: „Aici poetul închină vierşurile sale hârtiii şi spune pricina, adecă căci dânsa este foarte răbdătoare şi poate cineva să scrie pe dânsa ce vrea, iar ea poartă cele scrise fără cârteală. Ea poartă în cârca sa toată înţălepţia lumească şi toată nebunia, căci mulţi lucruri înţălepte şi mulţi scriu nebunii, însă toţi aceşti scriu pe hârtie". În versiunea B, în acelaşi context, nota este mai concentrată, sugerând ideea căutării unui patron dispus să-i subvenţioneze publicarea: „Hârtia e răbdătoare, căci pe dânsa poţi scrie ce vrei, bun şi rău. Pentru aceasta poeticul nostru, lipsă având doară de patroni şi meţenaţi, închină ostăneala sa hârtiii!...".

Să mai adăugăm că la sfârşitul ms. 2429 BAR (f. 249^{r}–264^{r}) se află transcrise cu litere latine mai multe strofe din primele cânturi ale *Ţiganiadei*, versiunile A şi B, precum şi cinci strofe inedite, semnalate de Iosif Pervain[146]. Iată una dintre acestea de la f. 252^{r}: *Dar ca în zadar să nu mânce pita / Porunci cum pot să se armeze, / Să fie gata în toată clipita. / Şi când ar fi să-i înştiinţeze / Tot insul atunci arma să apuce / Ca oriîncătro să se poată duce*. Aceste eboşe arată intenţia poetului de a scrie o a treia variantă, revăzută şi îmbunătăţită, la care ar fi început să lucreze după anul 1812, rămasă însă în stadiul de proiect. N-ar fi exclus însă ca aceste compoziţii să fi fost simple exerciţii de scriere în ortografie etimologizantă.

Cel de-al doilea text poetic al lui Budai-Deleanu, *Trei viteji*, o replică la *Don Quijote* al lui Cervantes, ridică alte chestiuni aproape insurmontabile în faţa filologului. Textul autograf al poemului se află în ms. rom. 2427 BAR, miscelaneu (f. 56^{r}–125^{v}), în continuarea următoarelor texte: *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticii româneşti* (f. 1^{r}–30^{r}), un fragment tradus din piesa *Temistocle* de Pietro Metastasio, scris în ortografie etimologizantă (f. 32^{r}–41^{v}), conceptul unei

[146] *Studii de literatură română*, Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 148–151.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

scrisori de două pagini către Petru Maior, redactată cu litere latine, având ca anexă un text chirilic intitulat *Teoria ortografiii româneşti cu slove lătineşti* (f. 44^{r}–51^{v}), precum şi un grupaj de sentințe scrise cu litere latine (f. 52^{r}–54^{r}). Caracterul composit al manuscrisului, precum şi acuratețea transcrierii textului, cu spații albe necompletate rezervate notelor, denotă faptul că nu ne aflăm în fața protografului lucrării, ci al unei recopieri. Subintitulată de primul său editor, Gh. Cardaş, „poemă eroi-comică în patru cânturi", scrierea a rămas neterminată, fiind redactate primele trei cânturi şi, parțial, cel de-al patrulea. Întrucât acesta din urmă are numai 22 de strofe, iar la strofa 23 este scris pe manuscrisul autograf doar numărul, Aron Densuşianu a presupus că „poema era terminată, dar la transcriere în curat, cine ştie din ce cauză, probabil prin moarte, s-a întrerupt la acest loc, iar manuscrisul-concept s-a perdut"[147]. Ne punem în continuare întrebarea dacă opera este neîncheiată, rescrierea ei sub forma mai dezvoltată fiind întreruptă, sau dacă prima variantă completă s-a rătăcit, ipoteze ce-ar putea fi la fel de verosimile. În ceea ce ne priveşte, înclinăm să plasăm scrierea poemului *Trei viteji*, într-o formă incipientă, înaintea primei redactări a *Țiganiadei*, urmată de reluarea şi inserarea sa în varianta A, iar, în final, de extragerea din varianta B cu intenția continuării şi a tratării sale separate, operație începută dar abandonată spre sfârşitul vieții.

Comparând versiunea A cu *Trei viteji*, Gh. Cardaş crede că acesta din urmă ar fi fost conceput pentru un număr de şase cânturi. Versurile din poemul incomplet i se par, totodată, mai corecte şi mai stilizate, ceea ce îi sugerează să-l situeze într-o fază posterioară din creația lui Budai-Deleanu. Problemele de cronologie sunt corelate cu cele ale versiunilor *Țiganiadei*, poemul fiind integrat inițial în varianta A, mai precis primele două cânturi. Episodul referitor la Becicherec (nume devenit acum Beşcherec, dar, izolat, şi Becicherec) Iştoc a fost preluat, aşadar, din cuprinsul primei

[147] Aron Densuşianu, *art. cit.*, p. 23.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

versiuni, terminată în jurul anului 1801, şi încorporat într-o nouă scriere, realizată în acelaşi registru eroi-comic, care se va accentua în ultimul deceniu al vieţii scriitorului. Este utilizată o formulă prozodică apropiată, sextina dodecasilabică luând locul celei decasilabice din *Ţiganiada*. Singur episodul dedicat lui Arghin, recurent în ambele redacţii (A, cântecul al X-lea, respectiv B, cântecul al III-lea), ca şi în *Trei viteji*, este compus în acelaşi metru de 11 şi, izolat, de 12 silabe, asupra iregularităţii cărora poetul ne avertizează în notele din cele două versiuni. Istoria textelor poetice ale lui Budai-Deleanu, chiar şi sumar schiţată, aruncă un fascicul de lumină asupra unui laborator de creaţie imprevizibil, cu enigme încă neelucidate pe deplin.

Restituirea operei lui Ion Budai-Deleanu a întâmpinat de-a lungul timpului piedici uneori greu de depăşit. După tentativele eşuate ale autorului de a-şi publica *Lexiconul românesc-nemţesc* în ultimii ani de viaţă, editarea scrierilor sale nu s-a bucurat nici în posteritate de circumstanţe mai favorabile. Recuperarea destul de greoaie a manuscriselor rămase în custodia urmaşilor săi din Galiţia, publicarea întârziată, în 1875–1877, de către Theodor Codrescu a primei variante din *Ţiganiada*, într-un periodic de o mai mică vizibilitate, „Buciumul român", editarea abia în 1925 a variantei B din *Ţiganiada*, iar în 1927 a poemului *Trei viteji*, ambele de către Gh. Cardaş, au limitat mult posibilităţile de receptare a impresionantei opere a scriitorului rămas atâtea decenii într-un con de umbră. Mai mult decât atât, difuzarea anevoioasă a scrierilor lui Budai-Deleanu a fost însoţită şi de o editare deformată, care afecta veridicitatea textului. După părerea lui Virgil Oniţ, *Ţiganiada*, căreia el îi adaugă un subtitlu creat ad-hoc la 1900, *Alexandria ai ţigănească*, trebuia neapărat „pe înţeles întocmită", ceea ce l-ar justifica pe profesorul braşovean să recurgă la intervenţii nepermise, precum eliminarea unor strofe şi a majorităţii notelor de subsol, mai multe omisiuni şi substituiri de cuvinte sau inversiuni de versuri faţă de textul versiunii A. Este de neînţeles de ce această ediţie „ciuntită" a lui Oniţ va fi

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

republicată, în 1930, de Grațian C. Mărcuș, cu girul lui G. Bogdan-Duică. În mare parte, „stilizările" din ediția anterioară sunt preluate, iar lista cuvintelor înlocuite brutal este la fel de mare: *buciumul* în loc de *trâmbă* (v. 181, în original), *cuget* în loc de *scopos* (v. 189) *cioroiască* în loc de *murgă* (v. 246), *căpitanul* în loc de *ducul* (v. 343), *țâmbale* în loc de *tândale* (v. 587), *hodinea* în loc de *răpăusa* (v. 3786), *strigoaiele* în loc de *strâgele* (v. 3796), *înholbând* în loc de *învolbind* (v. 3829), *năpârca* în loc de *vipera* (v. 5948) şi altele. La fel de „creator" va proceda Mihail I. Pricopie, când va publica la Cernăuți, în 1931, o ediție antologică a *Țiganiadei* (A). Cu toate că ne avertizează la început că a respectat „cu sfințenie acțiunea în întregul ei, cât şi ideile autorului", el şi-a luat libertatea de a schimba unele cuvinte cu altele, care i s-au părut că „exprimă mai clar ideea", sau de a reduce unele cânturi „în mod remarcabil" [sic!]. Nici celelalte ediții fragmentare, apărute în perioada interbelică sub îngrijirea lui G. Adamescu, în colecția „Biblioteca pentru toți" a Editurii Librăriei „Universala" Alcaly & co., sau a lui Ion Pillat, în colecția „Pagini alese" a Editurii „Cartea Românească", nu excelează în redarea corespunzătoare a textului epopeii. O ediție a poemului *Trei viteji*, publicată în acelaşi interval de Em.C. Grigoraş, abundă, de asemenea, în greşeli de transcriere.

Într-o critică aplicată pe care o face editării defectuoase a *Țiganiadei*, D. Popovici deplângea pe bună dreptate faptul că împrejurările au fost vitrege cu opera poetului[148]. Pe de o parte, ea a zăcut multă vreme îngropată în manuscrise necunoscute, pe de alta, unii editori au corupt progresiv textul, permițându-şi să „colaboreze" în mod abuziv cu poetul.

Prima încercare de editare mai onestă a operei poetice a lui Ion Budai-Deleanu, în care editorul îşi propune să păstreze „cu strictețe" forma manuscrisului, îi aparține lui Gheorghe Cardaş, care publică în 1925, la Editura Casei Şcoalelor, varianta B a *Țiganiadei*, în forma sa definitivă din 1800–

[148] D. Popovici, *Cu prilejul unei noi ediții a „Țiganiadei" lui I. Budai-Deleanu*, în „Almanahul literar", II, 1951, nr. 3, p. 94–102.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

1812, însoțită de o introducere, un indice de nume şi un glosar. A doua ediție apare în 1928, la Institutul de Arte Grafice „Oltenia", cu o introducere mai dezvoltată, un indice de „nume şi de lucruri" adnotat, un indice lexical, dar şi cu textul „modernizat" pe alocuri, „în măsura permisă de forma versurilor". Tot sub îngrijirea lui Gh. Cardaş, este editată în 1927, după manuscrisul original, poema eroi-comică în patru cânturi *Trei viteji*, având o introducere şi aceleaşi tipuri de indici ca în ediția *Țiganiadei*. Cu toate că noul editor face un pas înainte în redarea cât mai fidelă a textelor, inexactitățile de transcriere care apar nu sunt neglijabile. O critică severă a edițiilor lui Cardaş vor întreprinde, printre alții, Eugenia Sachelarie[149] şi Mihail Gregorian[150].

Prima ediție ştiințifică a *Țiganiadei* este cea datorată lui J. Byck, apărută în 1953, la ESPLA, în colecția „Clasicii români". Acuratețea redării textului este, de data aceasta, incomparabil mai mare decât cea a predecesorilor săi, filologul păstrând particularitățile de limbă ale scriitorului, forme populare şi regionale, arhaisme sau creații personale. Totuşi, nu puține inadvertențe sunt detectabile şi aici. În ediția a II-a, din „Biblioteca pentru toți", apărută în 1958, editorul revine asupra regulii de transcriere a lui *e* inițial prin *ie*, precum şi a formelor feminine de genitiv-dativ în *-ii* pentru *-ei* (*istorii – istoriii*), dar apar unele „scăpări" față de prima ediție în redarea textului. Meritele incontestabile ale ediției lui J. Byck sunt puse în evidență în cuprinsul recenziei ample semnate de Gavril Istrate[151], în care lingvistul ieşean formulează şi câteva rezerve privind glosarul incomplet şi lipsa unei lămuriri asupra ortografiei lui Budai-Deleanu. În 1956, J. Byck publică la ESPLA, în colecția „Biblioteca pentru toți", *Trei viteji*, cu o nouă ediție în 1958, care aduce şi ea „o îmbunătățire" față de edițiile interbelice, atât prin calitatea transcrierii textului, cât şi datorită glosarului din final. Erorile,

[149] RI, XI, 1925, nr. 7–9, p. 133–136.
[150] *Versiunile Țiganiadei lui I. Budai-Deleanu*, în „Preocupări literare", IV, 1939, nr. 7, p. 302–315.
[151] LR, III, 1954, nr. 2, p. 83–92.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

mult mai puține decât la Cardaş, se perpetuează însă. Dintre lecțiunile greşite ale lui J. Byck pe care le-am detectat în *Țiganiada* B redăm spre ilustrare (în ordinea numerotării versurilor) numai o parte: *dragă* în loc de *drag* (v. 1216), *vr'odată* în loc de *vodată* (v. 2596), *încongiurând* în loc de *încungiurând* (v. 3441), *fericire* în loc de *fericie* (v. 3935), *pe* în loc de *de* (v. 4776), *târgoveți* în loc de *Târgoveşti* (v. 5299), *Mugurel* în loc de *Şugurel* (v. 7826), *ameținд* în loc de *amegind* (v. 8212), erori perpetuate, în general, din ediția lui Cardaş. În *Trei viteji*, găsim în ediția Byck erori precum: *luasă* în loc de *rupsă* (v. 885), *şapte* în loc de *şepte* (v. 1230), *după* în loc de *dară* (v. 1391), precum şi altele care deturnează semnificantul poetic.

În fine, o relectură a manuscriselor *Țiganiadei* (B şi A) şi a poemului *Trei viteji*, ce denotă mai multă rigurozitate, va face Florea Fugariu, într-o ediție critică savantă, publicată în 1974–1975 în seria „Scriitori români" a Editurii Minerva, însoțită de un bogat aparat critic. Textul fusese publicat, în avanpremieră, în 1969, în colecția „Lyceum" a Editurii Tineretului. Ediția este superioară publicărilor anterioare în privința transcrierii şi, mai ales, a adnotării textului în final. Cu toate acestea, o simplă confruntare cu manuscrisul 2429 BAR ne-a permis să aducem mai multe amendamente la reproducerea variantei B. Astfel, editorul transcrie greşit *de lăută* în loc de *d-alăută* (v. 1172), *sfinte-un de semn* în loc de *sfinte un semn* (v. 5195), *har* în loc de *dar* (v. 6138), ultimul redat corect de Gh. Cardaş şi J. Byck, *stăpânire* în loc de *stăpânie* (v. 6305), acestora alăturându-li-se o serie de literarizări şi tipizări forțate: *batjocură* în loc de *bajocură* (v. 360, nota 2), *curând* în loc de *curund* (v. 2113), *străine* în loc de *streine* (v. 3304), *s-ajute* în loc de *să ajute* (v. 3323), *veştmânte* în loc de *văştmânte* (v. 4358), *şi-ar* în loc de *ş-ar* (v. 4849), *vrea* în loc de *vra* (v. 4973), *râncezeală* în loc de *râncezală* (v. 5441), *întâmplat* în loc de *tâmplat* (v. 6270, n.), *luăm* în loc de *luom* (v. 7621), *amestecați* în loc de *mestecați* (v. 7908, n.) etc.; este omis, de asemenea, cuvântul *buiac* din sintagma *taur buiac* (v. 8160, notă, cf. ms. rom. 2429 BAR, f. 242^{r}), lecțiune corectă la Gh. Cardaş şi J. Byck.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

În *Trei viteji*, am înregistrat în ediția Fugariu lecțiuni eronate precum: *vărsăcios* în loc de *vârgăcios* (v. 1438), *obidiți* în loc de *obidați* (v. 1973) sau *care* în loc de *carele* (v. 2062 [=2063]).

Iată şi un alt exemplu de denaturare generalizată a textului. Versul 18 din *Țiganiada* (ultimul din strofa a doua a cântecului I) a fost transcris greşit de către toți editorii de până acum: *Cu murgeştile păgâne gloate*. Lecțiunea corectă şi foarte lizibilă din ms. rom. 2429, f. 7^{r} este următoarea: *Cu turceştile păgâne gloate*. Trebuie să recunoaştem că eroarea fusese sesizată mai demult de către unii recenzenți ai ediției Cardaş, dar ea nu a fost emendată nici în edițiile Byck şi Fugariu. O notifică, mai întâi, Eugenia Sachelarie, în recenzia citată din „Revista istorică" din 1925. Dar nici în a doua ediție, din 1928, Cardaş nu va face corecția cuvenită. Aceeaşi inexactitate, pe lângă alte observații făcute ediției Cardaş, o va reține şi Mihail Gregorian, în 1939, în numărul menționat din „Preocupări literare". Intransigent cu modul necorespunzător de reluare a ediției Cardaş de către Ion Manole, în 1950, cu pasaje omise şi redate în rezumat, Dimitrie Popovici revine în cronica din „Almanahul literar" cu o explicație în plus privind inadecvarea lecțiunii respective: „Transcrierea nu oglindeşte numai o lectură greşită a textului lui Budai-Deleanu, ci şi lipsa celei mai elementare pătrunderi a momentului poetic. Cei care erau gata să se lupte cu «murgeştile păgâne gloate» erau țiganii. Dar, după expresia populară, gloate «murgeşti» erau ei înşişi, ceea ce face ca versul să fie în contradicție cu subiectul operei"[152]. În cronica sa pe marginea ediției lui J. Byck, menționată mai sus, G. Istrate duce mai departe raționamentul lui D. Popovici, evidențiind contextele din epopee unde apare *murg*, cu derivatele sale, care arată că termenul se referă întotdeauna la țigani, şi nu la turci. Lingvistul ieşean nu îşi susține însă demonstrația logică prin cercetarea manuscrisului, ci conchide că, deşi scriitorul a greşit şi în loc să pună *turceştile* a scris *murgeştile*, ar fi fost de competența editorului să atragă

[152] „Almanahul literar", II, 1951, nr. 3, p. 96.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

atenția asupra acestei formulări improprii. Realitatea textului este cu totul alta: editorii, şi nu autorul, au fost cei care au falsificat, fără excepție, printr-o lectură şi o transcriere grăbite, enunțul poetic. Nimeni nu a mai avut curiozitatea să se aplece din nou asupra unei pagini de manuscris.

Soluțiile propuse de Florea Fugariu în stabilirea textului de bază impun o discuție mai detaliată. Editorul mărturiseşte că o dificultate insolubilă de care s-a izbit constă în aceea că sub o grafie conformă fonetismului limbii literare se ascunde o pronunție regională. Dar, pornind de la unele principii ortografice stabilite de Budai-Deleanu, Fugariu adoptă de multe ori o manieră mecanică de echivalare a slovelor, care se soldează cu păstrarea în *Țiganiada* a unor geminate nemotivate etimologic (*Illion, Illiada, Illenii*, în alternanță cu *Ileana, Ilenii*), a formei iotacizate *poietul* alături de *poetul*, a formelor cu *e* în loc de *ie* în poziție inițială şi la început de silabă (*esse, eşi, trebue, să dee, ertare*, în alternanță cu *iertare*), *ia* pentru pronumele feminin *ea*, a unor grafii cu doi *i* la genitiv-dativul femininelor singular, precum şi la pluralele articulate (*mării sale, patrii, fii*), a unor forme verbale ca *sbiera, desmântă*, a imperfectelor de tipul *auziea, ştiea*, a unei forme de conjunctiv *să şti* şi altele. Textul intrat astfel în circulație, prin intermediul manualelor, ca şi printr-o mulțime de reeditări, îl poate deruta pe cititorul de azi, pus în fața unui conglomerat de grafii rebarbative, greu de înțeles. Se vorbea, oare, astfel în urmă cu două veacuri? Orice examen filologic riguros al unui text porneşte de la o distincție clară între faptele de limbă, imuabile pentru orice editor, şi cele de grafie, interpretabile. În privința unor chestiuni ortografice cu implicații gramaticale, editorul ignoră propriile sale soluții de transcriere expuse anterior. Bunăoară, deşi arătase că în v. 5163, *Lui Iosofat ochii-i scânteiază*, substantivul articulat este însoțit şi de pronumele enclitic *-i*, ceea ce nu observase J. Byck[153], în ediție nu va aplica acest lucru, scriind *ochii scânteiază*. Situația se va

[153] Vezi F. Fugariu, *Despre lectura manuscriselor lui Ioan Budai-Deleanu*, în LR, VII, 1958, nr. 4, p. 39–42.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

repeta şi în cazul v. 7782, *Cât să învârti ş-ochii scânteiară*, şi în v. 8071, *Nasu îi fumă ş-ochii scânteiară*, redate la fel de defectuos (*ş-ochii* în loc de *ş-ochii-i*). Tot în articolul amintit, Fugariu se miră de faptul că Byck redase v. 1549 astfel: *Cât glasul sună, voinic ochi întoarsă*. Prin folosirea formelor nearticulate, el sesisează o inconsecvenţă flagrantă atât din partea autorului, cât şi din cea a editorului şi îi reproşează predecesorului său că o editare nu trebuie să aibă „meritul unei fotocopii". După ce susţinuse răspicat că voinţa autorului nu trebuie să se confunde cu litera manuscrisului, Florea Fugariu va transcrie la editare, peste câţiva ani, versul respectiv în mod identic cu antecesorul său, fără alt comentariu, adăugând doar două accente inutile, pentru o retuşa, la rândul său, fotocopia de care se detaşase cândva: *Cât glasul sună, vóinic ochi întoarsă*.

Folosirea semnelor ortografice şi de punctuaţie este, în multe locuri, la fel de aberantă faţă de normele actuale. Între semnele ortografice, editorul păstrează apostroful pentru marcarea eliziunii, în situaţiile în care a aplicat poetul, dar apelează, în paralel, şi la cratimă, pentru a marca rostirea împreună a cuvintelor, în special atunci când ea este impusă de metrul versului respectiv. Nu sunt acceptabile, în aceste condiţii, numeroasele cazuri de folosire a cratimei înaintea lui *-în*, fără elidarea lui *-î*, ca şi în alte contexte imposibile, false (*mare-încă-apúcă-îndrăzneală, să-întoarsără-acasă-în, poată-auzi-împrejur, tocma-întracea-învaluială*), după cum nici păstrarea accentului, ca element prozodic, sau scrierea legată a unor cuvinte (*adoooară, întracea, întracolo, întraltele*) nu pot avea o justificare solidă într-o editare modernă. În acest cadru formal creat, editorul ar fi vrut să elimine în primul rând hiaturile şi să restabilească decasilabul, el identificând un număr de 430 de versuri hipermetre sau hipometre în varianta B. Dintre acestea, doar aproximativ 50 de versuri au fost corectate metric prin colaţionarea cu versiunea A, încercările de reconstituire a prototipului fiind, în cele din urmă, artificiale şi insuficiente pentru a repune în tiparele prestabilite metrica poemului. Ne putem întreba, de asemenea, dacă există destule indicii pentru a

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

acorda primei variante un statut privilegiat sub aspectul corectitudinii textului şi care dintre cele două versiuni exprimă opțiunea ultimă a creatorului. Credem că versiunea B prezintă toate calitățile pentru a fi considerată definitivă, şi nu cea dintâi, coruptă pe parcursul procesului de creație.

Exemplele de intervenții discutabile în text, operate din rațiuni de ordin metric în ediția Fugariu, respectiv adăugirile, marcate prin paranteze drepte, şi excluderile, marcate prin paranteze ascuțite inversate > <, nu sunt puține şi alterează corectitudinea mesajului poetic.

Spicuim câteva modificări arbitrare de acest gen, indicând, ca element de comparație, contextul concordant din varianta A, luat ca reper de către editor: v. 361: *Ahaia ştim şi noi fără >de< tine*; cf. A, v. 1369: *Ahaia noi ştim şi fără tine*; v. 475: *Cei [într]armați avea buzdugane*; cf. A, v. 319: *Cei întrarmați avea buzdugane*; v. 508: *Înarmați era ei [şi] cu coase*; cf. A, v. 340: *Întrarmați era ei şi cu coase*; v 553: *Aceşti>a< era (pre limba curată / Grăind)*; cf. A, v. 373: *Aceşti era (pre limba învățată / Grăind)*; v. 652: *Ci-am trăi cu toată lumea [bine]*; este o imixtiune pentru încadrarea în metrică şi regularizarea rimei, cf. A, v. 484, cu toate că în ms. 2429, f. 25^{r}, apare: *Ci am trăi cu toată lumea în pace*; v. 812: *Dece [sic!] să purtăm atâta [pază]*; se înlocuieşte, pentru rimă, *frică* cu *pază*, cf. A, v. 1262: *La ce să purtăm atâta pază*; v. 849: *Căci, după a mea dreaptă [socotință]*; se substituie, pentru rimă, *socoteală* cu *socotință*, dar versul respectiv nu are corespondent în varianta A; v. 1108: *Dederă a să prici [depreună]*; se înlocuieşte, pentru rimă, *între sine* cu *depreună*, cf. A, v. 1828; v. 2547: *Că nu-în zădar au fost ia [furată]*; înlocuirea, dictată de rimă, nu are un corespondent în A, editorul taxând grafia drept „neglijentă" (p. 399); la Byck, apare versul transcris fidel: *Că nu în zădar au fost ea răpită*; v. 3094: *Şi toată gura iară-încetasă*; cf. la Byck şi în ms., f. 95^{v}: *Şi toată gura încetasă iară*; la Cardaş şi la Fugariu, inversiunea din finalul versului se face tacit, fără niciun avertisment grafic în text şi fără a fi comentată în notele de editor; versul modificat nu apare nici în textul corespunzător din A, cântul al VII-lea, strofa 43, cu o redactare

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)

diferită; corecturile pe ms. ale autorului indică faptul că, într-o primă transcriere, strofa 56 din cântul al V-lea urma redactarea din A, iar versul al doilea, în prima formă, *Atâta venind oaste varvară*, nu altera inițial rima; în v. 3115, este înlocuit pentru rimă *vitează* cu *voinică*: *Însă-acu laia cea mai [voinică]*; cf. A, v. 3505: *Într-acea laia cea mai voinică*; v. 3938: *Covârşeşti însuți a ta [stricare]*; pentru rimă, este înlocuită forma *perire* din manuscris cu *stricare*; cf. A, v. 4346; v. 7544: *[Voroava] Gogului crâmpițată*; editorul renunță nepermis la lexemul *vorba*, din considerente de încadrare metrică, cf. A, v. 6104; v. 7744: *V-aşteaptă! O, țigănie săracă*; este inversată sintagma *săracă țigănie*, pentru rimă, fără a avea o corespondență în A; v. 7857: *Cu ceata lui Tandaler [vestită]*; apare substituit termenul *voinică* cu *vestită*, cf. A, v. 6345; v. 8046: *Închis giur împregiur cu-a sa [turmă]*; este înlocuit *ceată* cu *turmă*, cf. A, v. 6414, dar într-o redactare diferită: *Închis de toate părți cu-a sa turmă*; v. 8074: *La sineş', de zios [iute] să scoală*; F. Fugariu adaugă adverbul *iute*, cf. A, v. 6442: *La sine, de gios iute să scoală*; v. 8181: *Dară vârtutea din trup îi piere*; fără semnalare grafică, *dar* este modificat în *dară*, cf. A, v. 6531; v. 8209: *Văzu toate; şi-a>le< sale județe*; pentru metrică, se renunță nepermis la forma variabilă a articolului posesiv-genitival, cf. A, v. 5623.

Ne oprim aici cu aceste glose critice, care pledează, indubitabil, pentru o mai mare scrupulozitate şi probitate în editarea unui text literar. Întoarcerea la sursă, la original, este singura cale de a recupera o operă la adevărata ei configurație, principiu care ar trebui să guverneze orice demers filologic. Recenta reeditare a scrierilor poetice ale lui Budai-Deleanu, pe care am întreprins-o în seria academică de „Opere fundamentale”[154], a fost, în primul rând, o provocare de a reciti manuscrisele şi de a restabili autenticitatea textului.

[154] Ion Budai-Deleanu, *Opere*, ediție îngrijită, cronologie, note şi comentarii, glosar şi repere critice de Gheorghe Chivu şi Eugen Pavel, studiu introductiv de Eugen Simion, Bucureşti, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință şi Artă, 2011.

BDD-B12-09 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 17:12:32 UTC)